ما شاء اللہ لا قوۃ الا باللہ

الحمد للہ این نسخہ نایاب در حالات بادیہ پیمایان میادین حقیقت و عجائبات سلسلے ہے

گلشن راز

از تصنیف لطیف

اعلیٰ جناب فیضمآب برگزیدہ زمان قطب دوران اعلیٰ حضرت شیخ نجم الدین محمود شبستری رحمۃ اللہ علیہ

بسعی تمام و حسن اہتمام

سید و از فضال ناشران شیخ جان محمد اللہ بخش تاجران کتب علوم مشرقی

کشمیری بازار لاہور

۱۳۴۷ھ

در مطبع رفاہ عام اسٹیم پریس لاہور باہتمام میاں نور الحق دلیر طبع پوشید

بار اول طبع ...   قیمت ...

زندگی سے مرگ تک لازم تلاش علم ہے

رباعیات مولانا اکبر الہ آبادی یعنی مجموعہ رباعیات لسان العصر خان بہادر مولانا اکبر حسین اکبر الہ آبادی سشن جج مرحوم - - - - ۱۲ر

نظم مرغ دل یا ایک یتیم کا خطاب - ہلال عید کو مصنفہ ڈاکٹر سر اقبال۔ جلدی طلب کیجئے کیونکہ ختم ہو جانے پر دوبارہ نہیں چھپے گی ۲ر

خلافت اور اسلام مصنفہ ڈاکٹر سر اقبال ۱۰ر

مراۃ العارفین فی التمس زین العابدین ترجمہ اردو مصنفہ سید الشہداء امام حسین علیہ السلام ۳ر

تحفۃ السالکین ترجمہ اردو ارشاد الطالبین از حضرت قاضی ثناء اللہ حنفی نقشبندی پانی پتی جس میں ولایت کی حقیقت۔ اولیاء اللہ کی شناخت۔ اور ان سے تعلق رکھنے اور فائدہ اٹھانے کے طریقے اور مرید و مرشد کے آداب نہایت عمدہ طور پر بیان کئے گئے ہیں۔ قیمت ۱ر

گنجینہ ہدایت ترجمہ اردو کیمیائے سعادت مع سوانحعمری حضرت امام غزالی رح از مولانا شبلی نعمانی مرحوم۔ کتاب کیا ہے ایک گنجینہ معرفت الٰہی ہے

سب سے بڑی خوبی اس کتاب کی یہ ہے کہ اگر پڑھی جائے۔ تو طبیعت سیر نہیں ہوتی۔ اس میں تمام عبادات سے نہایت ضروری مسائل پر بحث کی ہے مثلاً فلسفہ نماز۔ روزہ۔ حج۔ زکوٰۃ۔ حسد۔ عداوت بغض کینہ ریا۔ دشمنی عبادات باطنی وغیرہ وغیرہ بیسیوں ایسے دلچسپ مضامین ہیں۔ جن پر بحث کی ہے۔ اور جو پڑھنے سے تعلق رکھتے ہیں

گلزار سخن۔ مولفہ قاضی محمد علی القادری ادیب رامپوری۔ اس میں قدیم شعرائے اردو کے دلچسپ حالات اختصار کو مدنظر رکھ کر مع نمونہ کلام درج ہیں۔ طلبہ علم ادب اردو کے لئے نہایت مفید کتاب ہے۔ قیمت ۲ر

رباعیات عمر خیام حالات مع گیارہ اشعار کے ترجمے کے جو کسی اور ایڈیشن میں درج نہیں ہے۔ قیمت ۳ر

رباعیات حضرت سلطان شیخ ابوسعید ابوالخیر مرشد طریقت حضرت پیران پیر رح مع حالات ترجمہ و شرح اردو۔ قیمت ۱۰ر

ملنے کا پتہ: **شیخ جان محمد الہ بخش تاجران کتب لاہور کشمیری بازار**

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

بنام آنکه جان را فکرت آموخت ... چراغ دل زنور جان برافروخت

زفیضش هر دو عالم گشت روشن ... زفضلش خاک آدم گشت گلشن

توانائی که در یک طرفة العین ... زکاف و نون برون آورد کونین

چو قاف قدرتش دم بر قلم زد ... هزاران نقش بر لوح عدم زد

ازان دم گشت پیدا جان عالم ... وزان دم شد هویدا خاک آدم

در آدم شد پدید آن عقل و تمیز ... که تا دانست ازآن اصل همه چیز

چو خود را دید یک شخص معین ... تفکر کرد تا خود کیستم من

زجزوی سوی کلی یک سفر کرد ... وزانجا باز بر عالم گذر کرد

جهان را دید امر اعتباری ... چو واحد گشته در اعداد ساری

جهان و خلق امر از یک نفس شد ... که هم آن دم که آمد باز پس شد

ولے آن جا که آمد شدن نیست ... شدن چون بنگری جز آمدن نیست

باصل خویش راجع گشت اشیا ... همه یک چیز شد پنهان و پیدا

تعالی الله قدیمے کو بیک دم ... کند آغاز و انجام دو عالم

جهان خلق و امر اینجا یکے شد ... یکے بسیار و بسیار اندکے شد

همه از وهم تست این صورت غیر ... که نقطه دائر است از سرعت سیر

یکے خط است از اول تا بآخر — برو خلق جہاں گشتہ مسافر

دریں رہ انبیا چوں ساربانند — دلیل و رہنمائی کاروانند

وز ایشاں سید ما گشت سالار — ہم او اول ہم او آخر دریں کار

احد در میم احمد گشت ظاہر — دریں دور اول آمد عین آخر

برو ختم آمدہ پایان ایں راہ — درو منزل شدہ ادعوا الی اللہ

مقام دلگشایش جمع جمعست — جمال جانفزایش شمع جمعست

شدہ او پیش و دلہا جملہ در پے — گرفتہ دست دلہا دامن وے

دریں رہ اولیا باز از پس و پیش — نشانی دادہ اند از منزل خویش

بحد خویش چوں گشتند واقف — سخن گفتند در معروف و عارف

یکے از بحر وحدت گفت انا الحق — یکے از قرب و بعد و سیر زورق

یکے را علم ظاہر بود حاصل — نشانی دادہ از خشکی و ساحل

یکے گوہر برآورد و ہدف شد — یکے بگذاشت آں نزد صدف شد

یکے از جزو و کل گفت ایں سخن باز — یکے کرد از قدیم و محدث آغاز

یکے از زلف و خال و خط عیاں کرد — شراب و شمع و شاہد را بیاں کرد

سخنہا چوں بوفق منزل افتاد — در افہام خلایق مشکل افتاد

کسے را کاندریں معنی است حیراں
ضروری می شود دانستن آں

سبب نظم کتاب

گذشته هفت و ده از هفت صد سال ز هجرت ناگهان در ماه شوال

رسولی با هزاران لطف و احسان رسید از خدمت اهل خراسان

بزرگی کاندران جا بود مشهور ورا قسام هنر چون چشمهٔ نور

همه اهل خراسان از که و مه بگفته کاندرین عصر از همه به

نوشته نامهٔ در باب معنی فرستاده بر ارباب معنی

در آنجا مشکلی چند از عبارت ز مشکلهای ارباب اشارت

بنظم آورده و پرسیده یک یک جهانی معنی اندر لفظ اندک

رسول آن نامه را برخواند ناگاه فتاد احوال او حالی در افواه

در آن مجلس عزیزان جمله حاضر بر این مسکین همه گشتند ناظر

یکی کو بود مردِ کار دین ز ما صد بار این معنی شنیده

مرا گفتا جوابی گوی در دم کز آنجا نفع گیرند اهل عالم

بدو گفتم چه حاجت کین مسائل نوشتم بارها اندر رسائل

بلی گفتا ولی بر وفق مسئول ز تو مسطور می داریم ماٰمول

پس از الحاح ایشان کردم آغاز جواب نامه را در لفظ ایجاز

بیک لحظه میان جمع بسیار بگفتم این سخن بی فکر و تکرار

کنون از لطف و احسانی که دارند ز ما این خردگی‌ها در گذارند

همه دانند کین کس در همه عمر — نکرده هیچ قصد گفتن شعر

بر آں طبعم اگرچہ بود قادر — ولے گفتن نبود الا بنادر

ز نثر ارچہ کتب بسیار می ساخت — بنظم مثنوی ہرگز نپرداخت

عروض و قافیہ معنی نسنجد — بہر حرفے درو معنی نگنجد

معانی ہرگز اندر حرف ناید — کہ بحر قلزم اندر ظرف ناید

چو ما از حرف خود در تنگنائیم — چرا حرفے دیگر بروے فزائیم

نہ فخر است ایں سخن کز باب شکر است — بہ نزد اہل دل تمہید عذر است

مرا از شاعری خود عار ناید — کہ در صد قرن چوں عطار ناید

اگرچہ زیں نمط صد عالم اسرار — بود یک شمہ از دکان عطار

ولے ایں بر سبیل اتفاق است — نہ چوں دیو از فرشتہ استراق است

علی الجملہ جواب نامہ در دم — نوشتم یک بیک نے بیش و نے کم

رسول آں نامہ را بستد باعزاز — وزاں راہے کہ آمد باز شد باز

دگر بارہ عزیزے کار فرمائے — مرا گفتا بر آں چیزے بیفزائے

ہماں معنی کہ گفتی در بیاں آر — ز عین علم با عین عیاں آر

نمی دیدم در اوقات آں مجالے — کہ پردازم بدو با ذوق و حالے

کہ وصف او بگفت و گو محال است — کہ صاحب حال داند کاں چہ حال است

ولی بر وفق قول قائل دین — نکردم رد سوال سائل دین

بپے آں تا شود روشن تر اسرار — در آمد طوطی نطقم بگفتار
بعون و فضل و توفیق خداوند — بگفتم جمله را در ساعتے چند
دل از حضرت چو نام نامہ درخواست — جواب آمد بدل کایں گلشنِ ماست
چو حضرت کرد نام نامہ گلشن — شود زو چشم دلہا جملہ روشن

سوال

نخست از فکر خویشم در تحیّر — چہ چیز است آنکہ گویندش تفکّر

جواب

مرا گفتی بگو چہ بود تفکر — کزیں معنی بماندم در تحیّر
تفکر رفتن از باطل سوے حق — بجزو اندر بدیدن کل مطلق
حکیماں کاندریں کردند تصنیف — چنیں گویند در ہنگام تعریف
کہ چوں حاصل شود در دل تصوّر — نخستیں نام وے باشد تفکر
وزو چوں بگذری ہنگام فکرت — بود نام وے اندر عرف عبرت
تصوّر کاں بود بہر تدبّر — بنزد اہل عقل آمد تفکر
ز ترتیب تصورہائے معلوم — شود تصدیق نامفہوم مفہوم
مقدّم چوں پدر تالے چو مادر — نتیجہ ہست فرزند اے برادر
و لے ترتیب مذکور از چہ و چوں — بود محتاج استعمال قانوں
دگر بارہ دراں گر نیست تائید — ہر آئینہ کہ باشد محض تقلید

ره دور و دراز است این رها کن / چو موسی یک زمان ترک عصا کن

درآ در وادی ایمن زمانی / شنو انّی انا الله بیگمانی

محقق را که از وحدت شهود است / نخستین نظره بر نور وجود است

دلی کز معرفت نور و صفا دید / بهر چیزی که دید اوّل خدا دید

بود فکر نکو را شرط تجرید / پس آنگه لمعهٔ از برق تایید

هر آن کس را که ایزد راه ننمود / ز استعمال منطق هیچ نگشود

حکیم فلسفی چون بود حیران / نمی بیند ز اشیا غیر امکان

از امکان میکند اثبات واجب / از آن حیران شد اندر ذات واجب

گهی از دور دارد سیر معکوس / گهی اندر تسلسل گشته محبوس

چو عقلش کرد در هستی توغل / فرو پیچید پایش در تسلسل

ظهور جمله اشیا را بضد است / ولی حق را نه مانند و نه ند است

چو نبود ذات حق را ضد و همتا / ندانم تا چگونه دانی او را

ندارد ممکن از واجب نمونه / چگونه دانیش آخر چگونه

زهی نادان که او خورشید تابان / بنور شمع جوید در بیابان

اگر خورشید بر یک حال بودی / شعاع او بیک منوال بودی

ندانستی کسی کاین پرتو اوست / نبودی هیچ فرق از مغز تا پوست

جهان جمله فروغ نور حق دان / حق اندر وی ز پیدائی است پنهان

چو نور حق ندارد نقل و تحویل | نیاید اندر و تغییر و تبدیل
تو پنداری جهان خود هست دایم | بذات خویشتن پیوسته قایم
کسی کو عقل دوراندیش دارد | بسی سرگشتگی در پیش دارد
ز دوراندیشی عقل فضولی | یکی شد فلسفی دیگر حلولی
خرد را نیست تاب دید آن روی | برو از بهر او چشم دگر جوی
دو چشم فلسفی چون بود احول | ز وحدت دیدن حق شد معطل
ز نابینائی آمد راه تشبیه | ز یک چشمیست ادراکات تنزیه
تناسخ زان سبب شد کفر و باطل | که او از تنگ چشمی گشت حاصل
چو اکمه بی نصیب از هر کمال است | کسی کو را طریق اعتزال است
کلامی کو ندارد ذوق توحید | بتاریکی در است از غیم تقلید
رمد دارد دو چشم اهل ظاهر | که از ظاهر نبیند جز مظاهر
از و هر چه بگفتند از کم و بیش | نشانی داده اند از دیدهٔ خویش
منزه ذاتش از چند و چه و چون | تعالی شانه عما یقولون

سوال

کدامین فکر ما را شرط راه است | چرا گه طاعت و گاهی گناه است

جواب

در آلاء فکر کردن شرط راه است | ولی در ذات حق محض گناه است

بود در ذات حق اندیشه باطل ‖ محال محض دان تحصیل حاصل

چو آیاتست روشن گشته از ذات ‖ نگردد ذات او روشن ز آیات

همه عالم بنور اوست پیدا ‖ کجا او گردد از عالم هویدا

نگنجد نور ذات اندر مظاهر ‖ که سبحات جلالش هست قاهر

رها کن عقل را با حق همی باش ‖ که تاب خور ندارد چشم خفاش

در آن موضع که نور حق دلیلست ‖ چه جای گفت گوی جبرئیلست

فرشته گرچه دارد قرب درگاه ‖ نگنجد در مقام لی مع الله

چو نور او ملک را پر بسوزد ‖ خرد را جمله پا و سر بسوزد

بود نور خرد در ذات انور ‖ بسان چشم سر در چشمهٔ خور

چو مبصر با بصر نزدیک گردد ‖ بصر ز ادراک او تاریک گردد

سیاهی گر بدانی نور ذاتست ‖ بتاریکی درون آب حیاتست

سیه جز قابض نور بصر نیست ‖ نظر بگذار کاین جای نظر نیست

چه نسبت خاک را با عالم پاک ‖ که ادراکست عجز از درک ادراک

سیه روئی ز ممکن در دو عالم ‖ جدا هرگز نشد والله اعلم

سواد الوجه فی الدارین درویش ‖ سواد اعظم آمد بی کم و بیش

چه میگویم که هست این نکته باریک ‖ شب روشن میان روز تاریک

در این مشهد که انوار تجلیست ‖ سخن دارم ولی ناگفتن اولیست

تمثیل

اگر خواہی کہ بینی چشمۂ خور / ترا حاجت شود با چشم دیگر

چو چشم سر ندارد طاقت و تاب / تواں خورشید تاباں دید در آب

ازو چوں روشنی کمتر نماید / در ادراک تو حالے می‌فزاید

عدم آئینہ ہستی است مطلق / کزو پیداست عکس تابش حق

عدم چوں ہست ہستی را مقابل / درو شد عکسے اندر حال حاصل

شد آں وحدت ازیں کثرت پدیدار / یکے را چوں شمردی گشت بسیار

عدد گرچہ یکے دارد بدایت / ولیکن نبودش ہرگز نہایت

عدم با ذات حق چوں بود صافی / ازو با ظاہر آمد گنج مخفی

حدیث کنت کنزاً را فرو خواں / کہ تا پیدا ببینی سر پنہاں

عدم آئینہ عالم عکس و انساں / چو چشم عکس در وے شخص پنہاں

تو چشم عکسی و او نور دیدہ است / بدیدہ دیدہ را دیدہ ندیدہ است

جہاں انساں و انساں شد جہانی / ازیں پاکیزہ تر نبود بیانی

چو روشن بنگری در اصل ایں کار / ہم او بینندہ ہم دیدہ است دیدار

حدیث قدسی ایں معنی عیاں کرد / و بی یبصر و بی یسمع بیاں کرد

جہاں را سر بسر آئینہ داں / بہر یک ذرہ در صد مہر تاباں

قاعده

اگر یک قطره را دل برشکافی
برون آید از و صد بحر صافی

بهر جزوی از و چون بنگری راست
هزاران آدم اندر وے هویداست

باعضا پشۂ سنگ پیلست
در اسما قطرۂ مانند نیلست

دل هر حبہ صد خرمن آمد
جهانے در دل یک ارزن آمد

به پر پشۂ در جائے جانی
درون نقطۂ چشم آسمانی

بدان خوردی که آمد نقطۂ دل
خداوند دو عالم راست منزل

درو در جمع گشته هر دو عالم
گهے ابلیس گردد گاه آدم

ببین عالم همه درهم سرشته
ملک در دیو و شیطان در فرشته

همه با هم بهم چون دانه و بر
ز کافر مومن و مومن ز کافر

بهم جمع آمده در نقطۂ حال
همه دور زمان روز و مه و سال

ازل عین ابد افتاده باهم
نزول عیسیٰ و ایجاد آدم

ز هر یک نقطه زین دور مسلسل
هزاران شکل مے گردد مشکل

ز هر یک نقطه دورے گشته دائر
هم او مرکز هم او در دور سائر

اگر یک ذره را برگیری از جاے
خلل یابد همه عالم سراپاے

همه سرگشته و یک جزو از ایشان
برون ننهاده پا از حد امکان

تعین هر یکی را کرده محبوس
بجزویت ز کلی گشته مایوس

تو گوئی دائما در سیر حبس اند / که پیوسته میان خلع و لبس اند
همه در جنبش و دائم در آرام / نه آغاز یکے پیدا نه انجام
همه از ذات خود پیوسته آگاه / وز آنجا راه برده تا بدرگاه
بزیر پردهٔ هر ذره پنهان / جمال جانفزائے روئے جانان

قاعده

تو از عالم همین نامی شنیدی / بیا برگوے که دو عالم چه دیدی
چه دانستی ز صورت یا ز معنی / چه باشد آخرت چون است دنیی
بگو سیمرغ و کوه قاف چه بود / بهشت و دوزخ و اعراف چه بود
کدامست آن جهان چون نیست پیدا / که یک روزش بود یک سال اینجا
همین نبود جهان آخر که دیدی / نه مالا تبصرون آخر شنیدی
بیا بنما که جابلقا کدامست / جهان و شهر جابلسا کدامست
مشارق با مغارب را بیندیش / چو این عالم ندارد زیکے بیش
بیان مثلهن ز ابن عباس / شنو پس خویشتن را نیک بشناس
تو در خوابی و این دیدن خیالست / هر آنچه دیدهٔ از وے مثالست
بصبح حشر چون گردی تو بیدار / بدانی کان همه وهم است پندار
چو برخیزد خیال از چشم احول / زمین و آسمان گردد مبدل
چو خورشید عیان بنمایدت چهر / نماند نور ناهید و مه و مهر

فتد یخچاب ازو بر سنگ خاره
شود چوں چشم نرگس پارہ پارہ

بداں اکنوں کہ کردن مے توانی
چو نتوانی چہ سود آنکہ کہ دانی

چہ میگویم حدیث عالم دل
ترا اے سر نشیب پائے در گل

جہاں آن تو و تو ماندہ عاجز
ز تو محروم‌تر کس دیدہ ہرگز

چو محبوساں بیک منزل نشستہ
بدست عجز پائے خویش بستہ

نشستے چوں زناں در کوئے ادبیر
نمی کردی ز جہل خویشتن سیر

دلیران جہاں آغشتہ در خوں
تو سر پوشیدہ ننہی پائے بیروں

چہ کردی فہم ازیں دین عجائز
کہ بر خود جہل می داری تو جائز

زناں چوں ناقصان عقل و دینند
کجا مردان رہ ایشاں گزینند

اگر مردے بروں آئی و نظر کن
ہر آنچہ پیشت آید زاں گذر کن

میاسا روز و شب اندر مراحل
مشو موقوف ہمراہ و رواحل

خلیل آسا برو حق را طلب کن
شبے را روز و روزے را بشب کن

ستارہ با مہ و خورشید اکبر
بود حس و خیال و عقل انور

بگرداں ازہمہ اے راہرو روے
ہمیشہ لا احب الافلین گوے

و یا چوں موسی عمران دریں راہ
برو تا بشنوی انی انا اللہ

ترا تا کوہ ہستی پیش باقی است
جواب لفظ ارنی لن ترانی است

حقیقت کہربا ذات تو کاہ است
اگر کوہ توئی نبود چہ راہ است

تجلی گر رسد در کوہ ہستی
شود چوں خاک رہ ہستی ز پستی

گدائی گردد از یک جذبہ شاہی
بیک لحظہ دہد کوہے بکاہی

برو اندر پے خواجہ باسری
تفرج کن ہمہ آیات کبری

بروں آئی از سرا امہانی
بگو مطلق حدیث من رآنی

گذاری کن ز کاف گنج کونین
نشیں در قاف قرب قاب قوسین

دہد حق مر ترا آنچہ تو خواہی
نمایندت ہمہ اشیا کما ہی

قاعدہ

بنزد آنکہ جانش در تجلی است
ہمہ عالم کتاب حق تعالی است

عرض اعراب و جوہر چوں حروفست
مراتب ہمچو آیات وقوفست

از و ہر عالمے چوں صورت خاص
یکے چوں فاتحہ و دیگر چو اخلاص

نخستیں آیتش عقل کل آمد
کہ در وے ہمچو با بسمل آمد

دوم نفس کل آمد آیت نور
کہ چوں مصباح شد در غایت نور

سیم آیت در و شد عرش رحمن
چہارم آیت کبری ہمی خواں

پس از وے جرمہائے آسمانیست
کہ در وے صورت سبع المثانیست

نظر کن باز در جسم عناصر
کہ ہر یک آیتے ہستند باہر

پس از عنصر بود جرم سہ مولود
کہ نتواں کرد ایں آیت معدود

بآخر گشت پیدا نفس انساں
کہ بر ناس آمد آخر ختم قرآں

قاعده در تفکر آفاق

مشو محبوس زندان طبایع
برون آی و نظر کن در صنایع

تفکر کن تو در خلق سماوات
که تا ممدوح حق گردی در آیات

ببین یک ره که تا خود عرش اعظم
چگونه شد محیط هر دو عالم

چرا کردند نامش عرش رحمن
چه نسبت دارد او با نفس انسان

چرا در جنبش اند این هر دو مادام
که یک لحظه نمی گیرند آرام

مگر دل مرکز عرش محیط است
که آن چون نقطه وین دور بسیط است

برآید در شبانروزی کم و بیش
سراپای تو عرش اے مرد درویش

ازو در جنبش اجسام مدور
چرا گشتند یک ره نیک بنگر

ز مشرق تا بمغرب همچو دولاب
همی گردند دایم بیخور و خواب

بهر روز و شبی این چرخ اعظم
کند دور تمامی گرد عالم

وزو افلاک دیگر هم بدینسان
بچرخ اندر همی باشند گردان

ولے برعکس چرخ دور اطلس
همی گردند این هشت مقوس

معدل کرسی ذات البروج ست
که او را نه تفاوت نه فروج ست

حمل با ثور و با جوزا و خرچنگ
درو بر همچو شیر و خوشه آونگ

دگر میزان و عقرب پس کمانست
ز جدی و دلو و حوت آنجا نشانست

ثوابت یک هزار و بیست چارند
که بر کرسی مقام خویش دارند

بہفتم چرخ کیواں پاسبانست ‏ ‏ ‏ ششم برجیس را جائی و مکانست
بود پنجم فلک مریخ را جائے ‏ ‏ ‏ بچارم آفتاب عالم آرائے
سیم زہرہ دوم جائے عطارد ‏ ‏ ‏ قمر بر چرخ دنیا گشتہ وارد
زحل را جدی و دلو و مشتری باز ‏ ‏ ‏ نقوس و حوت کرد انجام و آغاز
حمل با عقرب آمد جائے بہرام ‏ ‏ ‏ اسد خورشید را شد جائے آرام
چو زہرہ ثور و میزان ساخت گوشہ ‏ ‏ ‏ عطارد رفت در جوزا و خوشہ
قمر خرچنگ را ہم جنس خود دید ‏ ‏ ‏ ذنب چوں راس شد یک عقدہ بگزید
قمر را بیست و ہشت آمد منازل ‏ ‏ ‏ شود با آفتاب آنگہ مقابل
پس از وے ہمچو عرجون قدیم است ‏ ‏ ‏ ز تقدیر عزیزی کو علیم است
اگر در فکر گردے مرد عاقل ‏ ‏ ‏ ہر آئینہ کہ گوئی نیست باطل
کلام حق ہمی ناطق برانیست ‏ ‏ ‏ کہ باطل دیدن از ضعف یقینست
وجود پشہ دارد حکمت تام ‏ ‏ ‏ کہ نبود در وجود شیر و بہرام
ولی چوں بنگری در اصل ایں کار ‏ ‏ ‏ فلک را بینی اندر حکم جبار
منجم چوں ز ایماں بے نصیب است ‏ ‏ ‏ اثر گوید کزیں شکل غریب است
نمے بیند مگر کیں چرخ اخضر ‏ ‏ ‏ ز حکم و امر حق گشتہ مسخر

تمثیل

تو گوئی ہست ایں افلاک دوار ‏ ‏ ‏ بگردش روز و شب چوں چرخ فخار

وزاں ہر لحظہ دانائے داور — ز آب و گل کند یک ظرف دیگر
ہر آنچہ در زمان و در مکانست — زیک استاد و از یک کارخانست
کواکب گر ہمہ اہل کمالند — چرا ہر لحظہ در نقص و وبالند
ہمہ در جائے سیر و لون اشکال — چرا گشتند آخر مختلف حال
چراکہ در حضیض و کہ در اوجند — گہے تنہا فتادہ گاہ زوجند
دلِ چرخ از چہ شد آخر پر آتش — ز شوق کیست او اندر کشاکش
ہمہ انجم بروں گرداں پیادہ — گہے بالا و گہ شیب اوفتادہ
عناصر باد و آب و آتش و خاک — گرفتہ جائے خود در شیب افلاک
ملازم ہر یکے در مرکزِ خویش — کہ ننہد پائے یک ذرہ پس و پیش
چہار اضداد در طبعِ مراکز — بہم جمع آمدہ کس دیدہ ہرگز
مخالف ہر یکے در ذات و صورت — شدہ یک چیز از حکمِ ضرورت
موالید سہ گانہ گشت از ایشاں — جماد آنگہ نبات آنگاہ حیوان
ہیولا را نہادہ در میانہ — ز صورت گشتہ صافی صوفیانہ
ہمہ از حکم و امر داد و داور — بجائے استادہ گشتہ مسخر
جماد از قہر در خاک اوفتادہ — نبات از مہر برپا ایستادہ
فروغ جان نور صدق و اخلاص — پے ابقائے جنس و نوع و اشخاص
ہمہ بر حکم داور کردہ اقرار — مرا او را روز و شب گشتہ طلبگار

قاعده در فکر انفس

باصل خویش یک ره نیک بنگر ‌ ‌ ‌ که مادر را پدر شد باز مادر

جهان را سر بسر در خویش می بین ‌ ‌ ‌ هر آنچه آید بآخر پیش می بین

در آخر گشت پیدا نفس آدم ‌ ‌ ‌ طفیل ذات او شد هر دو عالم

نه آخر علت غائی در آخر ‌ ‌ ‌ همی گردد بذات خویش ظاهر

ظلومی و جهولی ضد نورند ‌ ‌ ‌ ولیکن مظهر عین ظهورند

چو پشت آئینه باشد مکدر ‌ ‌ ‌ نماید روی شخص از عکس دیگر

شعاع آفتاب از چارم افلاک ‌ ‌ ‌ نگردد منعکس جز بر سر خاک

چو بودی عکس معبود ملائک ‌ ‌ ‌ وزان گشتی تو مسجود ملائک

بود از هر تنی پیش تو جانی ‌ ‌ ‌ وزو در بسته با تو ریسمانی

ازان گشتند امرت را مسخر ‌ ‌ ‌ که جان هر یکی در تست مضمر

تو مغز عالمی زان در میانی ‌ ‌ ‌ بدان خود را که تو جان جهانی

ترا ربع شمالی گشته مسکن ‌ ‌ ‌ که دل در جانب چپ باشد از تن

جهان عقل و جان سرمایه تست ‌ ‌ ‌ زمین و آسمان از سایه تست

ببین آن نیستی کان هستی است ‌ ‌ ‌ بلندی را نگر کو ذات پستی است

طبیعی قوت تو ده هزار است ‌ ‌ ‌ ارادی برتر از حصر و شمار است

وزان هر یک شده موقوف آلات ‌ ‌ ‌ ز اعضاء و جوارح وز رباطات

بزرگان اندرین گشتند حیران ... فرو ماندند از تسبیح اشیا
نبرده هیچ کس ره سوے این کار ... بعجز خویش هر یک کرده اق
ز حق با هر یکے حظے و قسمے ست ... معاد و مبدا هر یک زاسمے
ازان اسمند موجودات قائم ... بدان اسمند در تسبیح دا
بمبدا هر یکے زان مصدرے شد ... بوقت بازگشتن چون درے
ازان در کامد اول هم بدر شد ... اگرچه در معاش از در بدر ش
ازان دانستهٔ تو جمله اسما ... که هستی صورت عکس
ظهور قدرت و علم و ارادت ... بهست اے بندهٔ صاحب
سمیعی و بصیری حی و گویا ... بقا داری نه از خود بل از آ
زهے اول که عین آخر آمد ... زهے باطن که عین ظاهر
تو از خود روز و شب اندر گمانی ... همان بهتر که تو خود را ندا
چو انجام تفکر شد تحیر ... بر این جا ختم شد بحث تف

سوال

که باشم من مرا از من خبر کن ... چه معنی دارد اندر خود سفر ک

جواب

دگر کردی سوال از من که من چیست ... مرا از من خبر کن تا که من کیست
چو هست مطلق آمد در اشارت ... بلفظ من کنند آن را عبارت

حقیقت گر تعین شد معین ‏ ‏ ‏ تو او را در عبارت گفته من

من و تو عارض ذات وجودیم ‏ ‏ ‏ مشبکهای مشکات وجودیم

همه یک نور دان اشباه ارواح ‏ ‏ ‏ که از آئینه پیدا که ز مصباح

تو گوئی لفظ من در عبارت ‏ ‏ ‏ بسوی روح میباشد اشارت

چو کردی پیشوای خود خرد را ‏ ‏ ‏ نمی دانی ز جزو خویش خود را

بروای خواجه خود را نیک بشناس ‏ ‏ ‏ که نبود فربهی مانند آماس

من و تو برتر از جان و تن آید ‏ ‏ ‏ که این هر دو ز اجزای من آید

بلفظ من نه انسان است مخصوص ‏ ‏ ‏ که تا گوئی بدان جان است مخصوص

یکی ره برتر از کون و مکان شو ‏ ‏ ‏ جهان بگذار و خود در خود جهان شو

ز خط وهمی هائے هویت ‏ ‏ ‏ دو چشمی میشوی در وقت رویت

نماند در میانه رهرو راه ‏ ‏ ‏ چو هائے هو شود ملحق به الله

بود هستی بهشت امکان چو دوزخ ‏ ‏ ‏ من و تو در میان مانند برزخ

چو برخیزد ترا این پرده از پیش ‏ ‏ ‏ نماند نیز حکم مذهب و کیش

همه حکم شریعت از من تست ‏ ‏ ‏ که این بربسته بر جان و تن تست

من و تو چون نماند در میانه ‏ ‏ ‏ چه کعبه چه کنشت و دیر و خانه

تعین نقطهٔ وهمیست بر عین ‏ ‏ ‏ چو صافی گشت غین تو شود عین

دو خطوه بیش نبود راه سالک ‏ ‏ ‏ دگر چه دارد آن چندین مهالک

یکے از ہاے ہویت در گذشتن　　دوم صحرائے ہستی در نوشتن
دریں مشہد یکے شد جمع و افراد　　چو واحد ساری اندر عین اعداد
تو آں جمعے کہ عین وحدت آمد　　تو آں واحد کہ عین کثرت آمد
کسے ایں سر شناسد کو گذر کرد　　ز جزوے سوئے کلی یک سفر کرد

سوال

مسافر چوں بود رہرو کدام است　　کہ را گویم کہ او مرد تمام است

جواب

دگر گفتی مسافر کیست در راہ　　کسے کو شد ز اصل کار آگاہ
مسافر آں بود کو بگذرد زود　　ز خود صافی شود چوں آتش از دود
سلوکش سیر کشفی داں ز امکاں　　سوئے واجب بترک شین و نقصاں
بعکسِ سیر اول در منازل　　رود تا گردد او انسان کامل

قاعدہ

بداں اول کہ او چوں گشت موجود　　کہ تا انسانِ کامل گشت مولود
در اطوار جمادی بود پیدا　　پس از روح اضافی گشت دانا
پس آنگہ جنبشے کرد او ز قدرت　　وز آں پس شد ز حق صاحب ارادت
بطفلی کرد باز احساس عالم　　درو بالفعل شد وسواس عالم
چو جزئیات شد بروے مرتب　　بکلیات رہ برد از مرکب

بفعل آید صفتهای ذمیمه
تبر شد از دد و دیو و بهیمه

غضب شد اندرو پیدا و شهوت
وزایشان خواست بخل و حرص و نخوت

تنزل را بود این نقطه سافل
که شد با نقطهٔ وحدت مقابل

شد از افعال کثرت بی نهایت
مقابل گشت ازین رو با بدایت

اگر گردد مقید اندرین دام
بگمراهی بود کمتر ز انعام

وگر نوری رسد از عالم جان
ز فیض جذبه یا از عکس برهان

دلش با نور حق همراز گردد
وزان راهی که آمد باز گردد

ز جذبه یا ز برهان یقینی
رهی یابد بایمان یقینی

کند یک رجعت از سجین فجار
رخ آرد سوی علیین ابرار

بتوبه متصف گردد در آن دم
شود در اصطفا اولاد آدم

ز افعال نکوهیده شود پاک
چو ادریس نبی آید در افلاک

چو یابد از صفات بد نجاتی
شود چون نوح از آن صاحب ثباتی

نماند قدرت جزویش در کل
خلیل آسا شود صاحب توکل

ارادت با رضای حق شود ضم
رود چون موسی اندر باب اعظم

ز علم خویشتن یابد رهائی
چو عیسی نبی گردد سمائی

دهد یکباره هستی را بتاراج
در آید در پی احمد بمعراج

رسد چون نقطهٔ آخر به اول
در آنجا نه ملک گنجد نه مرسل

تمثیل

نبی چون آفتاب آمد ولی ماه — مقابل گردد اندر لی مع الله

نبوت در کمال خویش صافیست — ولایت اندرو پیدا نه مخفیست

ولایت در ولی پوشیده ماند — ولی اندر نبی پیدا نماند

ولی در پیروی چون همدم آمد — نبی را در ولایت محرم آمد

ازاں کنتم تحبون یابد او راه — بخلوت خانهٔ یحببکم الله

دراں خلوت سرا محبوب گردد — بحق یکبارگی مجذوب گردد

بود تابع ولی از روی معنی — بود عابد ولی در کوی معنی

ولی وقتی رسد کارش باتمام — که با آغاز گردد باز انجام

جواب از سوال دوم

کسی مرد تمام است کز تمامی — کند با خواجگی کار غلامی

پس آنگاهی که ببرید او مسافت — نهد حق بر سرش تاج خلافت

بقائی یابد او بعد از فنا باز — رود ز انجام دیگر ره به آغاز

شریعت را شعار خویش سازد — طریقت را دثار خویش سازد

حقیقت خود مقام ذات او دان — بود دایم میان کفر و ایمان

باخلاق حمیده گشته موصوف — بعلم و زهد و تقوی بوده معروف

همه با او ولی او از همه دور — بزیر قبه‌های ستر مستور

تمثیل

تبہ گردد سراسر مغز بادام — گرش از پوست بخراشی کہ خام
ولے چوں پختہ شد بے پوست نیکوست — اگر مغزش برآری برکنی پوست
شریعت پوست مغز آمد حقیقت — میان این و آں باشد طریقت
خلل در راہ سالک نقص مغز است — چو مغزش پختہ شد بے پوست نغز است
چو عارف با یقین خویش پیوست — رسیدہ گشت مغز و پوست بشکست
وجودش اندریں مرکز نماید — بروں رفت و دگر ہرگز نیاید
وگر با پوست یابد تابش خور — دریں نشا کند یک دورِ دیگر
درختی گردد او از آب و از خاک — کہ شاخش بگذرد از جملہ افلاک
ہماں دانہ بروں آید دگر بار — یکے صد گشتہ از تقدیر جبّار
چو سیر حبہ بر خط شجر شد — ز نقطہ خط ز خط دور دگر شد
چو شد بر دائرہ سالک مکمل — رسد ہم نقطۂ آخر باوّل
دگر بارہ شود مانند پرکار — برآں کارے کہ اول بود برکار
چو کرد او قطع یک بارہ مسافت — نہد حق بر سرش تاج خلافت
تناسخ نبود ایں گر روے معنی — ظہوراست در عین تجلی
وقد سالوا وقالوا ما النہایۃ — فقیل ھی الرجوع الے البدایۃ

قاعدہ

نبوت را ظهور از آدم آمد
کمالش در وجود خاتم آمد

ولایت بود باقی تا سفر کرد
چو نقطه در جهان دور دگر کرد

وجود اولیا او را چو عضوند
که او کل است و ایشان همچو جزوند

ظهور کل او باشد بخاتم
بدو گردد تمامی دور عالم

چو او از خواجه یابد نسبت تام
ازو با ظاهر آید رحمت عام

شود او مقتدائے هر دو عالم
خلیفه گردد از اولاد آدم

تمثیل

چو نور آفتاب از شب جدا شد
ترا صبح طلوع استوا شد

دگر باره ز دور چرخ دوار
زوال و عصر و مغرب شد پدیدار

بود نور نبی خورشید اعظم
که از موسیٰ پدید و که ز آدم

اگر تاریخ عالم را بخوانی
مراتب را یکایک باز دانی

ز خود هر دم ظهور سایه شد
که آن معراج دین را پایه شد

زمان خواجه وقت استوا بود
که از هر ظل و ظلمت مصطفا بود

بخط استوا بر قامت راست
ندارد سایه پیش و پس چپ و راست

چو کرد او بر صراط حق اقامت
به امر فاستقم میداشت قامت

نبودش سایه کو دارد سیاهی
زهے نور خدا ظل الٰهی

ورا قبله میان شرق و غربست
از آن اندر میان نور غرقست

بدستِ او چو شد شیطان مسلمان ‌‌ بزیرِ پائے او شد سایہ پنہان

مراتب جملہ زیرِ پایۂ اوست ‌‌ وجودِ خاکیان از سایۂ اوست

ز نورش شد ولایت سایہ گستر ‌‌ مغارب با مشارق شد برابر

ز ہر سایہ کہ اول گشت حاصل ‌‌ در آخر شد یکے دیگر مقابل

کنون ہر عالمے باشد ز امت ‌‌ رسولے را مقابل در نبوت

نبی چون در نبوت بود اکمل ‌‌ بود از ہر ولے ناچار افضل

ولایت شد بخاتم جملہ ظاہر ‌‌ بر اول نقطہ ہم ختم آمد آخر

ازو عالم شود پُر امن و ایمان ‌‌ جماد و جانور یابند ازو جان

نماند در جہان یک نفس کافر ‌‌ شود عدلِ حقیقی جملہ ظاہر

بود از سرِّ وحدت واقفِ حق ‌‌ درو پیدا نماید وجہِ مطلق

سوال

کہ شد بر سرِّ وحدت واقف آخر ‌‌ شناسای چہ آمد عارف آخر

جواب

کسے بر سرِّ وحدت گشت واقف ‌‌ کہ او واقف نشد اندر مواقف

دلِ عارف شناسائے وجود است ‌‌ وجودِ مطلق او را در شہود است

بجز ہستِ حقیقی ہست نشناخت ‌‌ و یا ہستی کہ ہستی پاک درباخت

وجودِ تو ہمہ خار است و خاشاک ‌‌ برون انداز از خود جملہ را پاک

برو تو خانهٔ دل را فرو روب | مہیا کن مقام و جائے محبوب

چو تو بیرون شدی او اندر آید | بتو بے تو جمال خود نماید

کسے کو از نوافل گشت محبوب | بلائے نفی کردش خانہ جاروب

درون جان محبوب او مکان یافت | ز بے یسمع و بے یبصر نشان یافت

ز ہستی تا بود باقی بر و شین | نیابد علم عارف صورت عین

موانع تا نگردانی ز خود دور | درون خانهٔ دل نایدت نور

موانع چون درین عالم چہار اند | طہارت کردن از وے ہم چہار اند

نخستین پاکی از احداث و انجاس | دوم از معصیت وز شر وسواس

سیم پاکی ز اخلاق ذمیمہ است | کہ با او آدمی ہم چون بہیمہ است

چہارم پاکی سر است از غیر | کہ این جا منتہی میگرددش سیر

ہران کو کرد حاصل این طہارت | شود بے شک سزاوار مناجات

تو تا خود را بکلی در نبازی | نمازت کے شود ہرگز نمازی

چو ذاتت پاک گردد از ہمہ شین | نمازت گردد آنگہ قرة العین

نماند در میانہ ہیچ تمییز | شود معروف و عارف جملہ یک چیز

سوال

اگر معروف و عارف ذات پاکست | چہ سودا در سر این مشت خاکست

جواب

مکن بر نعمت حق ناسپاسی
که تو حق را بنور حق شناسی

جز او معروف عارف نیست دریاب
ولیکن خاک می یابد ز خور تاب

عجب نبود که ذره دارد امید
هوائے تاب مہر روئے خورشید

بیاد آور مقام حال فطرت
گر آنجا باز دانی حال فکرت

الست ربکم ایزد چرا گفت
که بود آخر که آن ساعت بلی گفت

در آن ساعت که گلها می سرشتند
بدل در قصه ایمان نوشتند

اگر این نامه را یک یک بخوانی
هر آن چیزے که میخواهی بدانی

تو بستی عهد عقد بندگی دوش
ولے کردی بنادانی فراموش

کلام حق بدان گشته است منزل
که یادت میدهد آن عهد اول

اگر تو دیده حق را به آغاز
در اینجا هم توانی دیدنش باز

صفاتش را ببین امروز اینجا
که تا ذاتش توانی دید فردا

وگرنه رنج خود ضائع مگردان
برو بشنو تو لاتهدی ز قرآن

تمثیل

ندارد باورت اکمه ز الوان
اگر صد سال گوئی نقل و برهان

سفید و سرخ و سبز و زرد و کاهی
بنزد او نباشد جز سیاهی

نگر تا کور مادرزاد بدحال
کجا بینا شود از کحل کحال

خرد از دیدن احوال عقبیٰ
بود چون کور مادر زاد دنیا
ورائے عقل طوری دارد انسان
کہ بشناسد بدو اسرار پنہان
بسان آتش اندر سنگ و آہن
نہادہ است ایزد اندر جان و در تن
ازاں مجموعہ پیدا گردد ایں راز
چو بشنیدی برو با خود بپرداز
چو برہم اوفتاد آں سنگ و آہن
ز نورش ہر دو عالم گشت روشن
توئی تو نسخۂ نقش الٰہی
بجو از خویش ہر چیزے کہ خواہی

سوال

کدامیں نقطہ را نطق است انا الحق
چہ گوئی ہرزہ بود آں رمز مطلق

جواب

انا الحق کشف اسرار است مطلق
جز از حق کیست تا گوید انا الحق
ہمہ ذرات عالم ہمچو منصور
تو خواہی مست گیر و خواہ مخمور
دریں تسبیح و تہلیلند دایم
بدیں معنی ہمہ ہستند قایم
اگر خواہی کہ گردد بر تو آساں
و ان من شئی را یکرہ فرو خواں
چو کردی خویشتن را پنبہ کاری
تو ہم حلاج وار ایندم بر آری
بر آور پنبۂ پندار از گوش
ندائے واحد القہار بنیوش
ندائے از حق ہر دوامست
چرا گشتی تو موقوف قیامت
در آور وادئ ایمن کہ ناگاہ
درختے گویدت انی انا اللہ

روا باشد انا الحق از درختی / چرا نبود روا از نیک بختی

هر آن کس را که اندر دل شکی نیست / یقین داند که هستی جز یکی نیست

انانیت بود حق را سزاوار / که هو غیب است و غایب وهم و پندار

جناب حضرت حق را دوئی نیست / در آن حضرت من و ما و توئی نیست

من و ما و تو و او هست یک چیز / که در وحدت نباشد هیچ تمییز

هر آن کو خالی از خود چون خلا شد / انا الحق اندرو صوت و صدا شد

شود با وجه باقی غیر هالک / یکی گردد سلوک و سیر سالک

حلول و اتحاد از غیر خیزد / ولی وحدت همه از سیر خیزد

تعین بود کز هستی جدا شد / نه حق بنده نه بنده با خدا شد

حلول و اتحاد این جا محال است / که در وحدت دوئی عین ضلال است

وجود خلق و کثرت در نمود است / نه هر چه آن می نماید عین بود است

تمثیل در نمود بی بود

بنه آیینه اندر برابر / در او بنگر ببین آن شخص دیگر

یکی ره باز بین تا چیست آن عکس / نه آنست و نه این پس کیست آن عکس

چو من هستم بذات خود معین / نمی دانم چه باشد سایهٔ من

عدم با هستی آخر چون شود ضم / نباشد نور و ظلمت هر دو با هم

چہ ماضی نیست مستقبل مہ و سال
چہ باشد غیر ازاں یک نقطۂ حال

یکے نقطہ است وہم گشتہ ساری
تو اورا نام کردی نہر جاری

جز از حق اندریں صحرا دگر کیست؟
بگو با من کہ ایں صوت و صدا چیست

عرض فانیست جوہر زو مرکب
بگو کے بود یا خود کو مرکب

ز طول و عرض و ز عمق است اجسام
وجودے چوں پدید آید ز اعدام

ازیں جنس ست اصل کار عالم
چو دانستی بیار ایمان فالزم

کہ جز حق نیست دیگر ہستی الحق
ہوالحق گوئی و خواہی گو انا الحق

نمود وہم از ہستی جدا کن
نہ بیگانہ خود را آشنا کن

سوال

چرا مخلوق را گویند واصل
سلوک و سیر او چوں بود حاصل

جواب

وصال حق ز خلقیت جدائیست
ز خود بیگانہ گشتن آشنائیست

چو ممکن گرد امکاں بر فشاند
بجز واجب دگر چیزے نماند

وجود ہر دو عالم چوں خیالست
کہ در وقت بقا عین زوالست

نہ مخلوق است آں کو گشت واصل
نگوید ایں سخن جز مرد کامل

عدم کے راہ یابد اندریں باب
چہ نسبت خاک را با رب ارباب

عدم چہ بود کہ با حق واصل آید
وز و سیر و سلوکے حاصل آید

اگر جانت شود زین معنی آگاه
بگوئی در زمان استغفر الله

تو معدومی عدم پیوسته ساکن
بواجب کے رسد معدوم ممکن

ندارد ہیچ جوہر بے عرض عین
عرض چہ بود و لا یبقٰی زمانین

حکیمے کاندرین فن کرد تصنیف
بطول و عرض و عمقش کرد تعریف

ہیولی نیست جز معدوم مطلق
کہ می گردد بدو صورت محقق

چو صورت بے ہیولی در قدم نیست
ہیولی نیست بے او جز عدم نیست

شدہ اجسام عالم زین دو معدوم
کہ جز معدوم از ایشان نیست معلوم

ببین ماہیتی را بے کم و بیش
نہ معدوم و نہ موجود است در خویش

نظر کن در حقیقت سوئے امکان
کہ او از ہستی آمد عین نقصان

وجود اندر کمال خویش ساریست
تعینہا امور اعتباریست

امور اعتبارے نیست موجود
عدد بسیار و یک چیز است معدود

جہان را نیست ہستی جز مجازی
سراسر حال او لہو ست و بازی

تمثیل در طورہائے وجود

بخاری مرتفع گردد ز دریا
بامر حق فرود آید بہ صحرا

شعاع آفتاب از چرخ چارم
فرود آید شود ترکیب باہم

کند گرمی دگر رہ عزم بالا
درآویزد بدو آن آب دریا

چو با ایشان شود آب و هوا ضم — برون آید نبات سبز و خرم
غذاے جانور گردد بہ تبدیل — خورد انسان و یابد باز تحلیل
شود یک نقطه و گردد در اطوار — وزو انسان شود پیدا دگربار
چو نور نفس گویا بر تن آید — یکے جسم لطیف روشن آید
شود طفل و جوان و کهل و هم پیر — بداند عقل و فهم و راے و تدبیر
رسد آنگه اجل از حضرت پاک — رود پاکی بپاکی خاک با خاک
همه اجزاے عالم چون نبات اند — کہ یک قطره ز دریاے حیات اند
زمان چون بگذرد بر وے شود باز — همه انجام ایشان همچو آغاز
رود هر یک از ایشان سوے مرکز — کہ نگذارد طبیعت خوے مرکز
چو دریائیست وحدت لیک پرخون — کزو خیزد هزاران همچو مجنون
نگر تا قطرهٔ باران ز دریا — چگونه یافت چندین شکل و اسما
بخار و ابر و باران و نم و گل — نبات و جانور انسان کامل
همه یک قطره بود آخر ز اول — کزو شد این همه اشیا ممثل
جهان عقل و نفس و چرخ اجرام — چو آن قطره دان ز آغاز و انجام
اجل چون در رسد از چرخ و انجم — شود هستی همه در نیستی گم
چو موجے بر زند گردد جهان طمس — یقین گردد کہ آن لم تغن بالامس
خیال از پیش برخیزد بیکبار — نماند غیر حق در دار دیار

ترا قربے شود آں لحظہ حاصل | شود تو بی توئی با دوست واصل
وصال اینجا یگہ رفع خیالست | چو غیر از پیش برخیزد وصالست
نگو ممکن ز حد خویش بگذشت | نہ او واجب شد و نہ واجب او گشت
ہر آں کو در معانی گشت فایق | نگوید کایں بود قلب حقایق
ہزاراں نشاہ دارے خواجہ در پیش | برو آمد شد خود را بیندیش
ہمہ جزو و کل از نشاٰت انساں | بگویم یک بیک پیدا و پنہاں

سوال

وصال ممکن و واجب بہم چیست | حدیث قرب و بعد بیش و کم چیست

جواب

ز من بشنو حدیثے بے کم و بیش | ز نزدیکی تو دور افتادی از خویش
چو ہستی را ظہورے از عدم شد | از انجا قرب و بعد بیش و کم شد
قریب آں ہستی کو ز اصل نور است | بعید آں نیستی کز ہست دور است
اگر نورے ز خود بر تو رساند | ترا از ہستی خود وا رہاند
چہ حاصل مر ترا زیں بود و نابود | کزو گاہیت خوف و گہ رجا بود
نترسد زو کسے کو را شناسد | کہ طفل از سایۂ خود مے ہراسد
نماند خوف اگر گردد روانہ | نخواہد اسپ تازی تازیانہ
ترا از آتش دوزخ چہ باکست | کہ از ہستی تن و جان تو پاکست

ازآتش زر خالص برفروزد | چو غشی نبود اندر وے چه سوزد
ترا از غیر چیزے نیست در پیش | ولیکن از وجود خود بیندیش
اگر در خویشتن گردی گرفتار | حجاب تو شود عالم بیک بار
توئی در دور هستی جزو سافل | توئی با نقطهٔ وحدت مقابل
تعینهاے عالم بر تو طاریست | وزاں گوئی چو شیطاں ہمچو من کیست؟
ازاں گوئی مرا خود اختیار است | تنِ من مرکب و جانم سوار است
زمام تن بدست جاں نهاد است | همه تکلیف بر من زاں نهاد است
ندانی کیں ره آتش پرستیست | همه ایں آفت و شومی ز هستیست
کرا ایں اختیار اے مرد جاہل | کسے کو را بود بالذات باطل
چو بود تست یکسر ہمچو نابود | نگوئی کاختیارت از کجا بود
کسے کو را وجود از خود نباشد | بذات خویش نیک و بد نباشد
کرا دیدی تو اندر ہردو عالم | که یکدم شادمانی یافت بے غم
کرا شد حاصل آخر جمله امید | که ماند در کمالے تا بجاوید
مراتب باقی و اہل مراتب | بزیر امر حق و اللہ غالب
اثر از حق شناس اندر ہمه جاے | ز حد خویشتن بیروں منه پاے
ز حال خویش می پرس ایں قدر چیست | وز انجا باز داں کاہل قدر کیست
ہر آنکس را که مذہب غیر جبر است | نبی فرمود کاں مانند گبر است

چنان کان گبر یزدان اهرمن گفت — مر این نادان احمق ما و من گفت
بما افعال این نسبت مجازیست — نسب خود در حقیقت لهو و بازیست
نبودی تو که فعلت آفریدند — ترا از بهر کاری برگزیدند
بقدرت پیشگی دارای برحق — بعلم خویش کرده حکم مطلق
مقدر گشته پیش از جان و از تن — برای هر یکی کاری معین
یکی مقصد هزاران ساله طاعت — بجای آورد و کردش اهل لعنت
دگر از معصیت نور و صفا دید — چه توبه کرد نام اصطفیٰ دید
عجب‌تر آنکه این از ترک مامور — شد از الطاف حق مرحوم و مغفور
مر آن دیگر ز منهی گشته ملعون — زهی فعل تو بی چند و چه و چون
جناب کبریایی لایزالی است — منزه از قیاسات خیالی است
چه بود اندر ازل ای مرد نااهل — که این یک شد محمدؐ آن ابوجهل
کسی کو با خدا چون و چرا گفت — چو مشرک حضرتش را ناسزا گفت
ورا زیبد که پرسد از چه و چون — نباشد اعتراض از بنده موزون
سزاوار خدایی لطف و قهر است — ولیکن بندگی در عجز و فقر است
خداوندی همه در کبریایی است — نعلّت لایق فعل خدائی است
کرامت آدمی از اضطراریست — نه آن کو را نصیب اختیاریست
نبوده هیچ چیزش هرگز از خود — پس آنگه پرسدش از نیک و از بد

ندارد اختیار و گشته مامور — زہے مسکین کہ شد مختار و مجبور
نظلم است این کہ عین علم و عدلست — نہ جور ہست این کہ عین لطف و فضلست
بشر را زاں سبب تکلیف کردند — کہ از ذات خودش تعریف کردند
چو از تکلیف حق عاجز شوی تو — بیک بار از میاں بیروں روی تو
بکلیت رہائی یابی از خویش — غنی گردی بحق اے مرد درویش
برو جان پدر تن در قضا دہ — بتقدیرات یزدانی رضا دہ

سوال

چہ بحر است آنکہ علمش ساحل آمد — ز قعر او چہ گوہر حاصل آمد

جواب

یکے دریاست ہستی نطق ساحل — صدف حرف و جواہر دانش دل
بہر موجے ہزاراں دُرِّ شہوار — بروں ریزد ز نقل و نص و اخبار
ہزاراں موج خیزد ہر دم از وے — نگردد قطرۂ ہرگز کم از وے
وجود علم ازاں دریاے ژرفست — غلافِ دُرّ او از صوت و حرفست
معانی چوں کند اینجا تنزل — ضرورت باشد او را از تمثل

تمثیل

شنیدم من کہ اندر ماہِ نیساں — صدف بالا رود از قعر عماں

ز شیب قعر بحر آید بر افراز — بروئے بحر بنشیند دهن باز
بخاری مرتفع گردد ز دریا — فرو بارد بامر حق تعالیٰ
چکید اندر دهانش قطرهٔ چند — شود بسته دهان او بصد بند
رود با قعر دریا با دلے پر — شود آن قطرهٔ باران یکے دُر
بقعر اندر شود غواص دریا — وزو آرد برون لولوئے لالا
تن تو ساحل و هستی چو دریاست — بخارش فیض و باران علم اسماست
خرد غواص آن بحر عظیم است — که او را این جواهر در گلیم است
دل آمد علم را مانند یک ظرف — صدف بر علم دل صوت است یا حرف
نفس گردد روان چون برق لامع — رسد زو حرفها در گوش سامع
صدف بشکن برون کن در شهوار — بیفگن پوست مغز نغز بردار
لغت با اشتقاق و نحو با صرف — همی گردد همه پیرامن حرف
هر آن کو جملهٔ عمر خود درین کرد — بهرزه صرف عمر نازنین کرد
ز مغزش قشر سبز افتاد در دست — نیاید مغز هرگز پوست بشکست
ولے بے پوست ناپخته است هر مغز — ز علم ظاهر آمد علم دین نغز
ز من جان برادر پند بنیوش — بجان و دل برو در علم دین کوش
که دانا در دو عالم سروری یافت — که گر کهتر بود زو مهتری یافت
عمل کان از سر احوال باشد — بسے بهتر ز علم قال باشد

ولے کارسے که از آب و گل آید ‌‌ نه چون علمست کان کار دل آید
میان جسم و جان بنگر چه فرقست ‌‌ گر این را غرب گیری آن چو شرقست
از اینجا باز دان احوال اعمال ‌‌ به نسبت با علوم قال با قال
نه علمست آنکه دارد میل دنیی ‌‌ که صورت دارد اما نیست معنی
نگردد جمع هرگز علم با آز ‌‌ ملک خواهی سگ از خود دور انداز
علوم دین ز اخلاق فرشته است ‌‌ نیاید در دلے کو سگ سرشتست
حدیث مصطفیٰ آخر همین است ‌‌ نکو بشنو که البته چنین است
درون خانه چون هست صورت ‌‌ فرشته نایدا اندر وے ضرورت
برو بزدا اے روی تخته دل ‌‌ که تا سازد ملک پیش تو منزل
ازو تحصیل کن علم وراثت ‌‌ ز بهر آخرت می کن حراثت
کتاب حق بخوان از نفس و آفاق ‌‌ مزین شو باصل جمله اخلاق

قاعده

اصول خلق نیک آمد عدالت ‌‌ پس از وے حکمت و عفت شجاعت
حکیمے راست کردار است و گفتار ‌‌ کسے کو متصف گردد بدین چار
بحکمت باشدش جان و دل آگه ‌‌ نه گربز باشد و نه نیز ابله
بعفت شهوت خود کرده مستور ‌‌ شره همچون خمود از وے شده دور
شجاع و صافی از ذل تکبر ‌‌ مبرا ذاتش از جبن و تهور

عدالت چون شعار ذات او شد — ندارد ظلم از آن خلقش نکو شد

همه اخلاق نیکو در میانه است — که از افراط و تفریطش کرانه است

میانه چون صراط المستقیم است — ز هر دو جانبش قعر جحیم است

به باریکی و تیزی موی و شمشیر — نه روی گشتن و بودن بر او دیر

عدالت چون یکی دارد ز اضداد — همی هفت است این اعداد اضداد

چو زیر هر عددی سرّ نهفته است — از آن درهای دوزخ نیز هفت است

چنان کز ظلم شد دوزخ مهیا — بهشت آمد همیشه عدل را جا

جزای عدل نور و رحمت آمد — سزای ظلم لعن و ظلمت آمد

ظهور نیکوئی در اعتدال است — عدالت جسم را اقصی کمال است

مرکب چون شود مانند یک چیز — ز اجزا دور گردد فعل تمییز

بسیط الذات را مانند گردد — میان این و آن پیوند گردد

چو آب و گل شود یکباره صافی — رسد از حق بدو روح اضافی

چو یابد تسویه اجزای ارکان — در او گیرد فروغ عالم جان

نه پیوندی که از ترکیب اجزاست — که روح از وصف جسمیت مبراست

شعاع جان سوی تن وقت تعدیل — چو خورشید و زمین آمد به تمثیل

تمثیل

اگر چه خور به چرخ چارمین است — شعاعش نور و تدبیر زمین است

طبیعتہاے عنصر نزد خود نیست
کواکب سرد و گرم و خشک و تر نیست

عناصر جملہ از وے گرم و سرد است
سفید و سرخ و سبز و آل و زرد است

بود حکمش روان چون شاہ عادل
کہ نہ خارج توان گفتن نہ داخل

چو از تعدیل گشت ارکان موافق
ز حسنش نفس گویا گشت عاشق

نکاح معنوی افتاد در دین
جہان را نفس کلی داد کابین

ز ایشان می پدید آید فصاحت
علوم و علم و اخلاق و صباحت

ملاحت از جہان بے مثالی
در آمد ہمچو رند لا ابالی

بشہرستان نیکوئی علم زد
ہمہ ترتیب عالم را بہم زد

چو در شخص است خوانندش ملاحت
چو در نطق است گویندش فصاحت

گہے بر رخش حسن او شہسوار است
گہے با تیغ نطق آبدار است

ولی و شاہ و درویش و پیمبر
ہمہ در تحت حکم او مسخر

درون حسن روئے نیکوان چیست
نہ آن حسن است تنہا گوئے آن چیست

جز از حق می نیاید دلربائی
کہ شرکت نیست کس را در خدائی

کجا شہوت دل مردم رباید
کہ حق گہ گہ ز باطل مے نماید

موثر حق شناس اندر ہمہ جائے
ز حد خویشتن بیرون منہ پاے

حق اندر کسوت حق بین و حق دان
حق اندر باطل آمد کار شیطان

سوال

چہ جزو است آنکہ او از کل فزونست — طریق رفتن آں جزو چونست

جواب

وجود آں جزو داں کز کل فزونست — کہ موجود است کل ویں باژگونست
بود موجود را کثرت برونی — کہ از وحدت ندارد جز درونی
وجودِ کل ز کثرت گشت ظاہر — کہ او در وحدت جزوی است سائر
چو کل از روے ظاہر ہست بسیار — بود از جزوِ خود کمتر بمقدار
نہ آخر واجب آمد جزو ہستی — کہ ہستی کرد او را زیر دستی
ندارد کل وجودے در حقیقت — کہ او چوں عارضی شد در حقیقت
وجودِ کل کثیر و واحد آید — کثیر از روے کثرت مینماید
عرض شد ہستی کو اجتماعیست — عرض سوئے عدم بالطبع ساعیست
بہر جزوی ز کل کاں نیست گردد — کل اندر دم ز امکاں نیست گردد
جہاں کلیست در یک طرفۃ العین — عدم گردد و لا یبقیٰ زمانین
دگر بارہ شود پیدا جہانے — بہر لحظہ زمین و آسمانے
بہر ساعت جوانے کہنہ پیر است — بہر دم اندرو حشر و نشیر است
درو چیزے دو ساعت می نپاید — کہ در آں لحظہ کہ میرد بزاید
ولیکن طامۃ الکبریٰ نہ اینست — کہ ایں یوم العمل آں یوم دینست
ازیں تا ایں ولے فرقست بسیار — بنادانی مکن خود را گرفتار

نظر بگشای در تفصیل و اجمال
نگر در ساعت و روز و مه و سال

تمثیل

اگر خواهی که این معنی بدانی
ترا هم هست مرگ و زندگانی

ز هر چه اندر جهان در شیب و بالاست
مثالش در تن و جان تو پیداست

جهان چون تست یک شخص معین
تو او را گشته چون جان او ترا تن

سه گونه نوع انسان را مماتست
یکی هر لحظه دان بر حسب ذاتست

دو دیگر زان ممات اختیاریست
سیم مردن مر او را اضطراریست

چو مرگ و زندگی باشد مقابل
سه نوع آمد حیاتش در سه منزل

جهان را نیست مرگ اختیاری
که آن را از همه عالم تو داری

ولی هر لحظه میگردد مبدل
در آخر هم شود مانند اول

هر آنچه گردد اندر حشر پیدا
ز تو در نزع میگردد هویدا

تن تو چون زمین سر آسمانست
حواست انجم و خورشید جانست

چو کوهست استخوانهایی که سختست
نباتت موی و اطرافت درختست

تنت در وقت مردن از ندامت
بلرزد چون زمین روز قیامت

دماغ آشفته و جان تیره گردد
حواست همچو انجم خیره گردد

مسامت گردد از خون همچو دریا
تو در وی غرق گشته بی سر و پا

شود از جان کنش ای مرد مسکین
ز سستی استخوانها پشم رنگین

بهم پیچیده گردد ساق با ساق
همه جفتی شود از جفت خود طاق

چو روح از تن بکلیت جدا شد
زمینت قاع صفصف لاتری شد

بدین منوال باشد کار عالم
که تو در خویش می بینی در آن دم

بقا حق راست باقی جمله فانی است
بیانش جمله در سبع المثانی است

ز کل من علیها فان بیان کرد
لفی خلق جدید هم عیان کرد

بود ایجاد و اعدام دو عالم
چو خلق و بعثت نفس ابن آدم

همیشه خلق در خلق جدید است
اگرچه مدت عمرش مدید است

همیشه فیض فضل حق تعالیٰ
بود در شان خود اندر تجلیٰ

ازان جانب بود ایجاد و تکمیل
وزین جانب بود هر لحظه تبدیل

ولیکن چون گذشت این طور دنیا
بقای کل بود در دار عقبیٰ

تو هر چیزی که بینی بالضرورت
دو عالم دارد از معنی و صورت

وصال اولین عین فراقست
مر آن دیگر ز عندالله باقست

بقا اسم وجود آمد ولیکن
بجائی کاں بود سائر چو ساکن

مظاهر چون فتد بر وفق ظاهر
در اول می نماید عین آخر

هر آنچه آن هست بالقوه درین دار
بفعل آید در آن عالم بیکبار

قاعده

ز تو هر فعل کاول گشت ظاهر — بدان گردی بسیار چند قادر
بهر باری اگر نفع است اگر ضر — شود در نفس تو چیزی مدخر
بعادت حالها با خوی گردد — بمدت میوه‌ها خوشبوی گردد
ازان آموخت انسان پیشه‌ها را — وزان ترتیب کرد اندیشه‌ها را
ز تو افعال و احوال مدخر — هویدا گردد اندر روز محشر
چو عریان گردی از پیراهن تن — شود عیب و هنر یکباره روشن
تنت باشد ولیکن بی کدورت — که بنماید درو چون آب صورت
همه پیدا شود آنجا ضمائر — فرو خوان آیت تبلی السرائر
دگر باره بوفق عالم خاص — شود اخلاق تو اجسام و اشخاص
چنان کز قوت عنصر درینجا — موالید سه گانه گشت پیدا
همه اخلاق ما در عالم جان — گهی انوار گردد گاه نیران
تعین مرتفع گردد ز هستی — نماند در نظر بالا و پستی
نماند رنگها در دار حیوان — بیک رنگی برآید قالب از جان
بود پا و سر و چشم تو چون دل — شود صافی ز ظلمت صورت گل
کند هم نور حق بر تو تجلی — ببینی بی جهت حق را تعالی
دو عالم را اگر برهم زنی تو — ندانم تا چه مستیها کنی تو
سقاهم ربهم چه بود بیندیش — طهوراً چیست صافی گشتن از خویش

زہے شربت زہے لذت زہے ذوق
زہے حیرت زہے دولت زہے شوق

خوشا آں دم کہ ما بے خویش باشیم
غنی مطلق و درویش باشیم

نہ دین و عقل و نے تقوی نہ ادراک
فتادہ مست و حیراں بر سر خاک

بہشت و حور و خلد اینجا چہ سنجد
کہ بیگانہ دریں خلوت نگنجد

چو رویت دیدم و خوردم از آں می
ندانم تا چہ خواہد شد پس از وے

پے ہر مستیٔ باشد خمارے
دریں اندیشہ دل خوں گشت بارے

سوال

قدیم و محدث از ہم چوں جدا شد
کہ ایں عالم شد آں دیگر خدا شد

جواب

قدیم و محدث از ہم چوں جدا نیست
کہ از ہستی است باقی دا ما نیست

ہمہ آنست و ایں مانند عنقاست
جز از حق جملہ اسم بے مسماست

عدم موجود گردد ایں محالست
وجود از روئے ہستی لایزالست

نہ آں ایں گردد و نہ ایں شود آں
ہمہ اشکال گردد بر تو آساں

جہاں خود جملہ امر اعتباریست
چو آں یک نقطہ کاں در دور ساریست

برو یک نقطہ آتش بگرداں
کہ بینی دائرہ از سرعت آں

یکے گر در شمار آید بناچار
نگردد واحد از اعداد بسیار

حدیث ما سوی اللہ را رہا کن
بعقل خویش ایں راز آں جدا کن

چه شک داری در آن کین چون خیالست | چو با وحدت دوئی عین محالست
عدم مانند هستی گشت پیدا | همه کثرت ز نسبت شد هویدا
ظهور اختلاف و کثرت شان | شده پیدا ز بوقلمون امکان
وجود هر یکی چون بود واحد | بوحدانیت حق گشت شاهد

سوال

چه خواهد مرد معنی زین عبارت | که دارد سوی چشم و لب اشارت
چه خواهد از سر زلف و خط و خال | کسی کاندر مقامات است و احوال

جواب

هر آن چیزی که در عالم عیانست | چو عکسی ز آفتاب آن جهانست
جهان چون خط و خال و چشم و ابروست | همه چیزی بجای خویش نیکوست
تجلی گه جمال و گه جلالست | رخ و زلف آن معانی را مثالست
صفات حق تعالی لطف و قهراست | رخ و زلف بتان را زان دو بهراست
چو محسوس آمد این الفاظ مسموع | نخست از بهر محسوس است موضوع
ندارد عالم معنی نهایت | کجا بیند مراد را هیچ غایت
درین ره هر چه کان ارباب فکراست | همه اسباب استدراج و مکراست
هر آن معنی که شد از ذوق پیدا | کجا تفسیر لفظی یابد او را
چو اهل دل کند تفسیر معنی | بمانندی کند تعبیر معنی

که محسوسات ازاں عالم چو سایہ است — کہ ایں چوں طفل و آں مانند دایہ است
بنزد من خود الفاظ مؤول — براں معنی فتاد از وضع اوّل
بہ محسوسات خواص از عرف عام است — چہ داند عام کاں معنی کدام است
نظر چوں در جہانِ عقل کردند — ازانجا لفظہا را نقل کردند
تناسب را رعایت کرد عاقل — چو سوے لفظ معنی گشت نازل
ولے تشبیہ کلی نیست ممکن — ز جست وجوے او می باش ساکن
دریں معنی کسے را با تو دق نیست — کہ صاحب مذہب اینجا غیر حق نیست
ولے تا با خودی زنہار زنہار — عبارات شریعت را نگہ دار
کہ رخصت اہل دل را در سہ حالت — فنا و سکر آں دیگر دلالت
ہر آں کس کو شناسد ایں سہ حالت — بداند وضع الفاظ و دلالت
ترا چوں نیست احوالِ مواجید — مشو کافر بنادانی و تقلید
مجازی نیست احوالِ حقیقت — نہ ہر کس یافت اسرار طریقت
گزاف اے دوست ناید ز اہلِ تحقیق — مر ایں را کشف باید یا کہ تصدیق
بگفتم وضعِ الفاظِ معانی — ترا سربستہ گر داری بدانی
نظر کن در معانی سوئے غایت — لوازم را یکایک کن رعایت
بوجہ خاص ازاں تشبیہ می کن — ز دیگر وجہہا تنزیہ می کن
چو شد ایں قاعدہ یکسر مقرر — نمایم زاں مثال چند دیگر

اشارت بچشم و لب

نگر کز چشم شاهد چیست پیدا / رعایت کن لوازم را بدانجا

ز چشمش خواست بیماری و مستی / ز لعلش گشت پیدا عین هستی

ز چشم اوست دلها مست و مخمور / ز لعل اوست جانها جمله مستور

ز چشم او همه دلها جگر خوار / لب لعلش شفائے جانِ بیمار

بچشمش گرچه عالم در نیاید / لبش هر ساعتے لطفے نماید

دمے از مردمی دلها نوازد / دمے بیچارگاں را چاره سازد

بشوخی جاں دهد در آب و در خاک / بدم دادن زند آتش در افلاک

از و هر غمزه دام و دانه شد / وز و هر گوشهٔ میخانه شد

ز غمزه می دهد هستی بغارت / ببوسه میکند بازش عمارت

ز چشمش خونِ ما در جوش دایم / ز لعلش جانِ ما مدهوش دایم

بغمزه چشم او دل می رباید / بعشوه لعل او جاں می فزاید

چو از چشم و لبش خواهی کنارے / مر این گوید نه آں گوید که آرے

ز غمزه عالمے را کار سازد / ببوسه هر زماں دل می نوازد

از ویک غمزه و جاں دادن از ما / از ویک بوسه و استادن از ما

ز لمح بالبصر شد حشر عالم / ز نفخ روح پیدا گشت آدم

چو از چشم و لبش اندیشه کردند
جهانی بت پرستی پیشه کردند

وجود ما همه مستی است یا خواب
چه نسبت خاک را با رب ارباب

خرد دارد ازین صد گونه اشگفت
که ولتصنع علی عینی چرا گفت

تو گوئی دائما از زلف شبرو
ببینا از و اسیران را بجو تو

اشاره بزلف

حدیث زلف جانان بس دراز است
چه شاید گفت از و چه جای راز است

مپرس از من حدیث زلف پرچین
مجنبانید زنجیر مجانین

ز قدش راستی گفتم سخن دوش
سر زلفش مرا گفتا فراموش

کجی بر راستی چون گشت غالب
وزو در پیچش آمد راه طالب

همه دلها از و گشته مسلسل
همه جانها از و بوده مقلقل

معلق صد هزاران دل ز هر سو
نشد یک دل برون از حلقهٔ او

اگر زلفین مشکین برفشاند
بعالم در یکی کافر نماند

وگر بگذاردش پیوسته ساکن
نماند در جهان یک نفس مومن

چو دام فتنه می شد چنبر او
بشوخی باز کرد از تن سر او

اگر ببریده شد زلفش چه غم بود
که گر شب کم شد اندر روز افزود

چو او بر کاروان عقل ره زد
بدست خویشتن بر روی گره زد

نیابد زلف او یک لحظہ آرام
گہے بام آرد و گاہے کند شام

ز دور زلف خود صد روز شب کرد
بسے بازیچہائے بوالعجب کرد

گل آدم شد آں لحظہ مخمّر
کہ دادش بوئے آں زلف معطّر

دل ما دارد از زلفش نشانے
کہ خود ساکن نمی گردد زمانے

از و ہر لحظہ کار از سر گرفتم
ز جان خویشتن دل بر گرفتم

ازاں گردد دل از زلفش مشوّش
کہ از رویش دلے دارم در آتش

اشارہ بہ رخ و خط

رخ اینجا مظہر حسن خدائیست
مراد از خط جناب کبریائیست

رخش خطے کشیدہ از نکوئی
کہ از ما نیست بیروں خوبروے

خط آمد سبزہ زار عالم جان
ازاں کردند نامش آب حیواں

ز تاریکی زلفش روز شب کن
ز خطش چشمۂ حیواں طلب کن

خضر وار از مقام بے نشانی
بجو از خطش آب زندگانی

اگر روئے و خطش بینی تو بیشک
بدانی کثرت از وحدت یکایک

ز رویش باز دانی کار عالم
ز خطش باز خوانی سرّ مبہم

کسے کو خطش از روئے نکو دید
دل من روئے او در خط او دید

مگر رخسار او سبع المثانیست
کہ ہر حرفے ازو بحرے معانیست

نہفتہ زیر ہر موئے از و ناز — ہزاراں بحر علم از پردۂ راز
ببیں بر آب قلب عرش رحمن — زخط و عارض زیبائے جاناں

اشارہ بخال

برآں رخ نقطۂ خالش بسیط است — کہ اصل مرکزش دور محیط است
از و شد خط دور ہر دو عالم — وزو شد خط نفس قلب آدم
ازاں حال دل پر خون تباہ است — کہ عکس نقطۂ خال سیاہ است
چو خالش حال دل جز خون شدن نیست — وزاں منزل رہ بیروں شدن نیست
بوحدت در نباشد ہیچ کثرت — دو نقطہ نبود اندر اصل وحدت
ندانم خال او عکس دل ماست — ویا دل عکس خال روئے زیباست
ز عکس خال او دل گشت پیدا — ویا عکس دل آنجا شد ہویدا
دل اندر روئے او یا اوست در دل — مرا پوشیدہ گشت ایں راز مشکل
اگر ہست ایں دل ما عکس آں خال — چرا می باشد آخر مختلف حال
گہے چوں چشم مخمورش خرابست — گہے چوں زلف او در اضطرابست
گہے روشن رواں چوں روئے ماہست — گہے تاریک چوں خال سیاہست
گہے مسجد بود گاہے کنشت است — گہے دوزخ بود گاہے بہشت است
گہے برتر شود از ہفتم افلاک — گہے افتد بزیر تودۂ خاک

پس از زهد و ورع گردد دگر بار ‌‌ ‌ شراب و شمع و شاهد را طلبگار

سوال

شراب و شمع و شاهد را چه معنیست ‌ ‌ ‌ خراباتی شدن آخر چه دعویست

جواب

شراب و شمع و شاهد عین معنی است ‌ ‌ ‌ که در هر صورتی او را تجلی است

شراب و شمع و ذوق و سکر عرفان ‌ ‌ ‌ ببین شاهد که از کس نیست پنهان

شراب اینجا زجاجه شمع مصباح ‌ ‌ ‌ بود شاهد فروغ نور ارواح

ز شاهد بر دل موسی شرر شد ‌ ‌ ‌ شرابش آتش و شمعش شجر شد

شراب و شمع و جام آن نور اسری است ‌ ‌ ‌ ولی شاهد همه آیات کبری است

شراب و شمع شاهد جمله حاضر ‌ ‌ ‌ مشو غافل ز شاهد بازی آخر

شراب بیخودی درکش زمانی ‌ ‌ ‌ که تا از دست خود یابی امانی

بخور می تا ز خویشت وارهاند ‌ ‌ ‌ وجود قطره در دریا رساند

شرابی خور که جامش روی یار است ‌ ‌ ‌ پیاله چشم مست باده خوار است

شرابی را طلب بی ساغر و جام ‌ ‌ ‌ شرابی باده خوار و ساقی آشام

شرابی خور ز جام وجه باقی ‌ ‌ ‌ سقاهم ربهم او راست ساقی

طهور آن می بود کز لوث هستی ‌ ‌ ‌ ترا پاکی دهد در وقت مستی

بخور می وارهان خود را ز سردی ‌ ‌ ‌ که بدمستی به است از نیک مردی

کسی کو افتد از درگاه حق دور — حجاب ظلمت او را بهتر از نور

که آدم را ز ظلمت صد مدد شد — ز نور ابلیس ملعون ابد شد

اگر آیینه دل را زدوده است — چو خود را بیند اندر وی چه سود است

ز رویش پرتوی چون بر می افتاد — بسی شکل حبابی بر وی افتاد

جهان جان در او شکل حباب است — حبابش اولیایی را قباب است

شده زو عقل کل حیران و مدهوش — فتاده نفس کل را حلقه در گوش

همه عالم چو یک خمخانهٔ اوست — دل هر ذره پیمانهٔ اوست

خرد مست و ملایک مست و جان مست — هوا مست و زمین مست و زمان مست

فلک سرگشته از وی در تکاپوی — هوا در دل به امید یکی بوی

ملایک خورده صاف از کوزهٔ پاک — به جرعه ریخته دردی در این خاک

عناصر گشته زان یک جرعه سرخوش — فتاده گه در آب و گه در آتش

ز بوی جرعه کافتاد بر خاک — برآمد آدمی تا شد بر افلاک

ز عکس او تن پژمرده جان گشت — ز تابش جان افسرده روان گشت

جهان خلق از او سرگشته دائم — ز خان و مان خود برگشته دائم

یکی از بوی دردش عاقل آمد — یکی از رنگ صافش ناقل آمد

یکی از نیم جرعه گشته صادق — یکی از یک صراحی گشته عاشق

یکی دیگر فرو برده بیکبار — می و خمخانه و ساقی و خمار

کشیده جملهٔ و ماند و همن باز	زهے دریا دل رند سرافراز
درآشامید هستی را بیک بار	فراغت یافته ز اقرار و انکار
شده فارغ ز زهد و خشک و طامات	گرفته دامنِ پیر خرابات

اشاره بخرابات

خراباتی شدن از خود رهاییست	خودی کفر است اگر خود پارساییست
نشانی داده اند اهل خرابات	که التوحید اسقاط الاضافات
خرابات از جهان بے مثالی ست	مقام عاشقان لاابالی است
خرابات آشیان مرغ جانست	خرابات آستان لامکان است
خراباتی خراب اندر خرابست	که در صحرای او عالم سرابست
خراباتیست بے حد و نهایت	نه آغازش کسے دیده نه غایت
اگر صد سال در وے می شتابی	نه خود را و نه کس را باز یابی
گروهے اندر وے بے پا و بے سر	نه جملهٔ مومن و نه نیز کافر
شراب بیخودی در سر گرفته	بترک جملهٔ خیر و شر گرفته
شرابے خورده هر یکے لب و کام	فراغت یافته از ننگ و از نام
حدیث ماجرائے شطح و طامات	خیال خلوت و نور کرامات
ببوئے دردئی از دست داده	ز ذوق نیستی مست او فتاده

عصا و رکوه و تسبیح و مسواک — گرو کرده بدردی جمله را پاک
میان آب و گل افتان و خیزان — بجای اشک خون از دیده ریزان
گهی از سرخوشی در عالم راز — شده چون شاطران گردن افراز
گهی از روسیاهی رو بدیوار — گهی از سرخ رویی بر سر دار
گهی اندر سماع شوق جانان — شده بی پا و سر چون چرخ گردان
بهر نغمه که از مطرب شنیده — بدو وجدی ازان عالم رسیده
سماع جان نه آخر صوت و حرفست — که در هر پرده سری شگرفست
ز سر بیرون کشیده دلق ده توی — مجرد گشته از هر رنگ و هر بوی
فرو شسته بدان صاف مروق — همه رنگ سیاه و زرد و ازرق
یکی پیمانه خورده از می صاف — شده زان صوفی صافی ز اوصاف
بجان خاک مزابل پاک رفته — ز هر چه آن دیده از صد یک نگفته
گرفته دامن رندان خمار — ز شیخی و مریدی گشته بیزار
چه شیخی و مریدی این چه قیدست — چه جای زهد و تقوی این چه شیدست
اگر روی تو باشد در که و مه — بت و زنار و ترسایی ترا به

سوال

بت و زنار و ترسایی درین کوی — همه کفرست ورنه چیست بر گوی

جواب

بت اینجا مظہر عشق است و وحدت
بود زنار بستن عین خدمت

چو کفر و دین بود قایم بہ ہستی
شود توحید عین بت پرستی

چو اشیا ہست ہستی را مظاہر
ازاں جملہ یکے بت باشد آخر

نکو اندیشہ کن اے مرد عاقل
کہ بت از روئے ہستی نیست باطل

بداں کہ ایزد تعالیٰ صانع اوست
ز نیکو ہر چہ صادر گشت نیکوست

وجود آنجا کہ باشد محض خیر است
وگر شریست در وے آں ز غیر است

مسلماں گر بدانستی کہ بت چیست
بدانستی کہ بت در دین پرستی است

وگر مشرک ز بت آگاہ بودی
کجا در دین خود گمراہ بودی

ندیدا و از بت الا خلق ظاہر
بدیں علت شد اندر شرع کافر

تو ہم گر زو نہ بینی حق پنہاں
بشرع اندر نخوانندت مسلماں

ز اسلام مجازی گشتہ بیزار
اگر کفر حقیقی شد پدیدار

درون ہر بتے جانیست پنہاں
بزیر کفر ایمانیست پنہاں

ہمیشہ کفر در تسبیح حق است
وان من شیءٍ گفت اینجا چہ دقت

چہ میگویم کہ دور افتادم از راہ
فذرہم بعد ما جاءت قل اللہ

بداں خوبی رخ بت را کہ آراست
کہ گشتی بت پرست ار حق نمیخواست

ہم او کرد و ہم و گفت و ہم او بود
نکو کرد و نکو گفت و نکو بود

یکے بین و یکے گوے و یکے داں
بدیں ختم آمد اصل و فرع ایماں

نہ من میگویم این بشنو ز قرآن — تفاوت نیست اندر خلق رحمن

اشارت بزنار

نظر کردم بدیدم اصل این کار — نشان خدمت آمد عقد زنار

نباشد اہل دانش را معوّل — ز ہر چیزی مگر بر وضع اول

میان بربند چون مردان بمردی — درآ در زمرهٔ اوفوا بعہدی

برخش علم و چوگان عبادت — ز میدان در ربا گوئے سعادت

ترا از بہر این کار آفریدند — اگرچہ خلق بسیار آفریدند

پدر چون علم و مادر ہست اعمال — بسان قرة العین ہست احوال

نباشد بے پدر انسان شکی نیست — مسیح اندر جہان بیش از یکی نیست

رہا کن ترہات و شطح و طامات — خیال خلوت و نور کرامات

کرامات اندر حق پرستیست — جز این کبر و ریا و عجب و ہستیست

درین رہ ہرچہ کان بر باب فقر است — ہمہ اسباب استدراج و مکر است

ز ابلیس لعین بے شہادت — شود ظاہر ہزاران خرق عادت

گہ از دیوار آید گاہ از بام — گہے در دل نشیند گہ در اندام

ہمیں داند ز تو احوال پنہان — درآرد در تو کفر و فسق و عصیان

شد ابلیست امام و در پس تو — بدو لیکن بد نتوانی رسی تو

کرامات تو گر در خود نمائیست ‌‌ ‌ تو فرعونے و این دعوی خدائیست

کسے کو راست با حق آشنائی ‌ ‌ نیاید هرگز از وے خود نمائی

همه روے تو در خلقست زنهار ‌ ‌ مکن خود را بدین علت گرفتار

چو با عامه نشینی مسخ گردی ‌ ‌ چه جاے مسخ یک ره نسخ گردی

مبادا هیچ با عامت سر و کار ‌ ‌ که از فطرت شوی ناگه نگونسار

تلف کردی بهرزه نازنین عمر ‌ ‌ نگوئی در چه کار است این چنین عمر

بجمعیت لقب کردند تشویش ‌ ‌ خرے را پیشوا کرده زهے ریش

فتاده سروری اکنون بجهال ‌ ‌ ازان گشتند مردم مختلف حال

نگر دجال اعور تا چگونه ‌ ‌ فرستاده است در عالم نمونه

نمونه باز بین اے مرد حساس ‌ ‌ خر او را که نامش هست خناس

خران را بین همه در تنگ آن خر ‌ ‌ شده از جهل پیش آهنگ آن خر

چو خواجه قصهٔ آخر زمان کرد ‌ ‌ بچندین جا ازین معنے بیان کرد

ببین اکنون که کور و کر شبان شد ‌ ‌ علوم دین همه بر آسمان شد

نماند اندر زمانه رفق و آزرم ‌ ‌ نمی دارد کسے از جاهلے شرم

همه احوال عالم واژگونست ‌ ‌ اگر تو عاقلے بنگر که چونست

کسے کارباب لعن و طرد و مقت است ‌ ‌ پدر نیکو بد اکنون شیخ وقت است

خضر میکشت آن فرزند طالع ‌ ‌ که او را بد پدر با جد صالح

کنون با شیخ خود کردی نوا خر
خری کز خری از تست برتر

چو او لا یعرف الهر من البر
چگونه پاک گرداند ترا سر

اگر دارد نشان باب خود پور
چگویم چون بود نورٌ علیٰ نور

پسر کو نیک رای و نیکبخت است
چو میوه زبدهٔ سرو درخت است

ولیکن شیخ دین کی گردد آن کو
نداند نیکو از بد بد ز نیکو

مریدی علم دین آموختن بود
چراغ دل ز دین افروختن بود

کسی از مرده علم آموخت هرگز
ز خاکستر چراغ افروخت هرگز

مرا در دل همی آید کزین کار
ببندم در میان خلق زنار

نه زان معنی که من شهرت ندارم
بلی دارم ولی زان هست عارم

شریکم چون خسیس آمد درین کار
خمولم بهتر از شهرت بصد بار

دگر باره رسد الهامی از حق
که بر حکمت مگیر از ابلهی دق

اگر کناس نبود در ممالک
همه خلق اوفتند اندر مهالک

بود جنسیت آخر علت ضم
چنین آمد جهان والله اعلم

ولی از صحبت ناجنس بگریز
عبادت خواهی از عادت بپرهیز

نگردد جمع عادت با عبادت
عبادت می کنی بگذر ز عادت

ز ترسائی غرض تجرید دیدم
خلاص از ربقهٔ تقلید دیدم

ز روح الله پدید گشت این کار
که از روح القدس آمد پدیدار

اگر یابی خلاص از نفس ناسوت / در آئی در جناب قدس لاهوت
جناب قدس وحدت دیر جانست / که سیمرغ بقا را آشیانست
هم از الله در پیش تو جانیست / که از روح قدس در وی نشانیست
هر آن کس کو مجرد چون ملک شد / چو روح الله بر چارم فلک شد
چو رفت او بر فلک بگرفت آرام / ز سیر و از سلوک آن یافت فرجام

تمثیل

بود محبوس طفل شیرخواره / به نزد مادر اندر گاهواره
چو گشت او بالغ مرد سفر شد / اگر مرد است همراه پدر شد
عناصر مر ترا چون ام سفلی است / تو فرزندی پدر آبای علوی است
از آن گفته است عیسی گاه اسرا / که آهنگ پدر دارم به بالا
تو هم جان پدر سوی پدر شو / بدر رفتند همراهان بدر شو
اگر خواهی که گردی مرد پرواز / جهان جیفه پیش کرکس انداز
به دونان ده مر این دنیای غدار / که جز سگ را نشاید داد مردار
نسب چه بود مناسب را طلب کن / به حق رو آور و ترک نسب کن
به بحر نیستی هر کو فرو شد / فلا انساب نقد وقت او شد
هر آن نسبت که پیدا شد ز شهوت / ندارد حاصلی جز کبر و نخوت

اگر شهوت نبودی در میانه
نسبها جمله می گشتی فسانه

چو شهوت در میانه کارگر شد
یکی مادر شد آن دیگر پدر شد

نگویم که مادر یا پدر کیست
که با ایشانت بحرمت باید زیست

نهاده ناقصی را نام خواهر
حسودی را لقب کرده برادر

عدوی خویش را فرزند خوانی
ز خود بیگانه خویشاوند خوانی

مرا باری بگو تا خال و عم کیست
از ایشان حاصلی جز درد و غم نیست

رفیقانی که با تو در طریقند
پی هزل برادر هم رفیقند

بصحبت شان اگر یکدم نشینی
از ایشان من چه گویم تا چه بینی

همه افسانه و افسون و بند است
بجان خواجه کاینها ریشخند است

بمردی وارهان خود را چو مردان
ولیکن حق کس ضایع مگردان

ز شرع ار یک دقیقه ماند مهمل
شوی تو در دو کون از دین معطل

حقوق شرع را زنهار مگذار
ولیکن خویشتن را هم نگهدار

زر و زن نیست الا مایهٔ غم
بجا بگذار چون عیسی مریم

حقیقی شو ز هر قید و مذاهب
درا در دیر دین مانند راهب

ترا تا در نظر اغیار و غیر است
اگر در مسجدی آن عین دیر است

چو برخیزد ز پیشت کسوت غیر
شود بهر تو مسجد گوشهٔ دیر

نمیدانم بهر حالی که هستی
خلاف و غیر بیرون کن که رستی

بت و زنار و ترسائی و ناقوس
اشارت شد همه بر ترک ناموس

اگر خواهی که گردی بندهٔ خاص
مهیا شو برای صدق و اخلاص

برو خود را ز راه خویش برگیر
بهر یک لحظه در ایمان ز سر گیر

بباطن نفس ما چون هست کافر
مشو راضی بدین اسلام ظاهر

ز نو هر لحظه ایمان تازه گردان
مسلمان شو مسلمان شو مسلمان

بسی ایمان بود کز کفر زاید
نه کفر است آن کز و ایمان فزاید

ریا و سمعه و ناموس بگذار
بفگن خرقه و بر بند زنار

چو پیر ما شو اندر کفر فردی
اگر مردی بده دل را بمردی

مجرد شو ز هر انکار و اقرار
بترسا زاده ده دل را بیک بار

اشارت به بت

بت و زنار و ترسائی و ناقوس
اشارت شد همه با ترک ناموس

بت و ترسا بچه نور است باهر
که از روی بتان دارد مظاهر

کند او جمله دلها را وشاقی
گهی گردد مغنی گاه ساقی

زهی مطرب که از یک نغمهٔ خوش
زند در خرمن صد زاهد آتش

زهی ساقی که او از یک پیاله
کند بیخود دو صد هفتاد ساله

شود در خانقه مست شبانه
کند افسون صوفی را فسانه

اگر در مسجد آید در سحرگاه　　نه بگذارد در او یک مرد آگاه

رود در مدرسه او مست و مستور　　فقیر از وی شود بیچاره مخمور

ز عشقش زاهدان بیچاره گشته　　ز خان و مان خود آواره گشته

یکی مومن دگر را کافر او کرد　　همه عالم پر از شور و شر او کرد

خرابات از لبش معمور گشته　　مساجد از رخش پرنور گشته

همه کار من از وی شد میسر　　بدو دیدم خلاص از نفس کافر

دلم از دانش خود صد حجب داشت　　ز عجب و نخوت و تلبیس و شید است

درآمد از درم آن بت سحرگاه　　مرا از خواب غفلت کرد آگاه

ز رویش خلوت جان گشت روشن　　بدو دیدم که تا خود کیستم من

چو کردم در رخ خوبش نگاهی　　برآمد از میان جانم آهی

مرا گفتا که ای شیاد سالوس　　بسر شد عمرت اندر نام و ناموس

ببین تا زهد و عجب و کبر و پنداشت　　ترا ای نارسیده از که واداشت

نظر کردن برویت نیم ساعت　　همی ارزد هزاران ساله طاعت

علی الجمله رخ آن عالم آرای　　مرا با من نمود آن دم سراپای

سیه شد روی جانم از خجالت　　ز فوت عمر و ایام بطالت

چو دید آن ماه کز روی چو خورشید　　بریدم من ز جان خویش امید

یکی پیمانه پر کرده بمن داد　　کز آن آب آتشی اندر من افتاد

کنون گشت از مے بے رنگ و بے بو — نقوش لوح هستی را فرو شوے

چو آشامیدم آن پیمانه را پاک — در افتادم ز مستی بر سر خاک

کنون نه نیستم در خود نه هستم — نه هشیارم نه مخمورم نه مستم

گہے چون چشم او دارم سر خوش — گہے چون زلف او باشم مشوش

گہے از خوئے او در گلخنم من — گہے از روے او در گلشنم من

خاتمہ

از آن گلشن گرفتم شمه باز — نهادم نام او را گلشن راز

در او از راز دل گلها شگفته است — که تا اکنون کسے دیگر نگفته است

زبان سوسن او جمله گویاست — عیون نرگس او جمله بیناست

تامل کن بچشم دل یکایک — که تا برخیزد از پیش تو این شک

ببین معقول و نا معقول حقایق — مصفی کرده در علم دقایق

بچشم منکرے منگر در او خوار — که گلها گردد اندر چشم تو خار

نشان ناشناسی ناسپاسی است — شناسائی حق در حق شناسی است

غرض زین جمله آن تا گر کند یاد — عزیزی گویدم رحمت بر او باد

بنام خویش کردم ختم و پایان — الٰهی عاقبت محمود گردان

تمام شد

(۲) ترجمہ اردو سے فارسی میں اور جو اب مضمون فارسی میں

اختیاری مضمون

(۱) روح الاجتماع ۶؍
الفاروق ۳؍۴
خیالستان ۳؍۸
رویائے صادقہ ۳؍۴
(۲) دیوان حالی معہ مقدمہ شعر و شاعری ۳؍۱۲
دیوان غالب اردو ۶؍
مجموعہ قصائد ذاقی معہ فرہنگ ۸؍

کتب امدادی

اردو خلاصہ دبیر عجم (زیر طبع)
اردو ترجمہ بی اے کورس عربی حصہ نثر از پروفیسر عبد العزیز میمن ۱؍۶
پیمانہ بہترین اردو خلاصہ پیمانہ ۱۲؍
اردو ترجمہ چہار مقالہ از مولانا محمود الحسن صاحب ۸؍
اردو ترجمہ ابو الفضل دفتر اول و سوم ۱؍۸
فرہنگ حاجی بابا اصفہانی از پروفیسر شادان ۱؍۸
اردو ترجمہ مقامات حمیدی " " " ۱؍۸
ریاض شادانی فرہنگ قصائد قاآنی " " " ۸؍
اردو ترجمہ قصائد قاآنی از منشی محمد الغنی مرحوم ""

اردو خلاصہ ہمایوں نامہ از مرزا جعفر علی میکش ۴؍
اردو ترجمہ تاریخ وصاف (زیر طبع)
اردو ترجمہ خلاصہ تاریخ وصاف از حضرت شادان بلگرامی ۳؍
جواہر اخلاق بہترین خلاصہ اخلاق جلالی از حضرت ساحل بلگرامی ۱۲؍
معیار شرافت یعنی اخلاق جلالی بطور سوال و جواب قریباً تمام سابقہ امتحانات کے سوالات معہ جوابات یہ کتاب پرچہ فلسفہ اخلاق میں کامیابی کی ضامن ہے ۱؍۸
گلشن راز معہ ترجمہ و شرح اردو ۱؍۸
اردو ترجمہ کشف المحجوب ۱؍۸
مفتاح الحقیقت اردو خلاصہ کشف المحجوب ۱۰؍
در مکنون در جواب مضمون از پروفیسر رشید احمد ۱؍۴
پرچہ جات منشی فاضل ۱۲ تا ۲۸ء ۱۰؍

نوٹ: علاوہ ازیں امتحانات مولوی - مولوی عالم - مولوی فاضل کی کتب نصاب ۱۰۰ عمدہ و با رعایت ملتی ہیں - محصول ڈاک
فہرست کتب مفت

الشتہر شیخ جان محمد الہ بخش تاجران کتب بالا ہو کشمیری!